

УДК 343. 6 (477)

Лісіцина Ю. О., викладач кафедри кримінально-правових дисциплін юридичного факультету ЛьвДУВС

Безпосередній об'єкт злочинних дій у сфері трансплантації органів і тканини людини та донорства крові

Аналізується безпосередній об'єкт складів злочинів, які встановлюють кримінальну відповідальність за порушення встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин людини та насильницького донорства; розкривається зміст безпосереднього об'єкту цих складів злочинів; обґрунтовується пропозиції спрямовані на вдосконалення кримінального законодавства України.

Ключові слова: безпосередній об'єкт, трансплантація органів і тканин, донорство крові, життя і здоров'я людини, тілесна недоторканність, тілесна цілісність.

Анализируется непосредственный объект составов преступлений, которые устанавливают уголовную ответственность за нарушение установленного законом порядка трансплантации органов или тканей человека и насильственного донорства; раскрывается содержание непосредственного объекта этих составов преступлений; обосновывается предложения направленные на совершенствование уголовного законодательства Украины.

Ключевые слова: непосредственный объект, трансплантация органов и тканей, донорство крови, жизнь и здоровье человека, телесная неприкосновенность, телесная целостность.

The direct object of compositions of crimes that set criminal responsibility for violation of the order of transplantation of organs or fabrics of man and violent donorship set by a law is analysed; maintenance of direct object of these compositions of crimes opens up; grounded suggestions are sent to perfection of criminal statute of Ukraine.

Keywords: direct object, transplantation of organs and fabrics, donorship of blood, life and health of man, corporal not

Постановка проблеми. Знання про об'єкт злочину служать найважливішою передумовою для з'ясування сутності та правової природи поняття злочину, його суспільної небезпеки і протиправності, співвідношення злочину та його складу, функцій і взаємозв'язку окремих елементів складу злочину. Окрім того, що об'єднує усі кримінально-карані діяння в одну групу, уявлення про об'єкт злочину одночасно містить в собі і положення, що розкривають особливості конкретних посягань і потребує врахування при розробці підстав для кваліфікації злочинів, принципів побудови системи Особливої частини кримінального кодексу, теоретичних підстав кримінально-правової кваліфікації і індивідуалізації покарання.

В доктрині кримінального права немає єдності вчених щодо розуміння феномена об'єкта злочину. Найбільш поширеними концепціями об'єкта злочину є такі: захищений правом інтерес (Р. Ієрінг, Ф. Ліст, Б.С. Нікіфоров); суб'єктивне право (В.Д. Спасович, А. Фейєрбах); безпека і добробут громадян (О.Ф. Кістяківський); блага та інтереси, що охороняються законом (правові блага) (Г.В. Колоколов, Є.Я. Немировський, А.Н. Круглевський); а) правові норми і конкретні блага та інтереси (М.Д. Сергієвський); б) посереднім об'єктом є порушуваний припис, норма, а безпосереднім об'єктом — суспільне відношення, що являє собою реальний прояв даного припису (І.Я. Фойніцький); в) з формальної сторони є норма права, а з матеріальної сторони є блага та інтереси, що охороняються даною нормою (Л.С. Білогриць-Котлярєвський); г) норма права в її реальному бутті (Н.С. Таганцев); окремі особи чи групи осіб (П.Д. Калмиків); охо-

ронювані кримінальним законом суспільні відносини (А.А. Піонтковський, Є.А. Фролов, В.Я. Тацій, М.І. Коржанський, М.І. Бажанов, А.В. Савченко, Б.О. Кирись, В.О. Навроцький, Н.О. Гуророва, Ю.Л. Шевцов та ін.); соціальні блага (цінності), що охороняються кримінальним законом (П.С. Матишевський, Є.В. Фесенко, С.В. Гавриш); людина незалежно від віку, розумового розвитку, соціального статусу і т.п. (Г.П. Новосолов); окремі особи або багато осіб (І.Я. Козаченко, З.А. Незнамова); охоронювані кримінальним законом соціально значимі цінності, інтереси, блага (А.В. Пашковська, А.В. Наумов); суспільні відносини, які являють собою відповідний порядок, встановлений приписами правових норм, а також соціальні блага (Чеботарьова Г.В.); соціальна оболонка є завжди першим об'єктом, а всі інші об'єкти перебувають всередині цієї оболонки (Трубніков В.М.), — охоронюваний кримінальним законом порядок суспільних відносин (О.М. Костенко, Л.П. Андрушко, А.В. Ландіна) [1, с. 165-166].

Все, що є сьогодні цінним для суспільства і держави, піддається нормативному регулюванню і захищається правовими нормами від посягань [2, с. 34]. Таким чином, об'єктом злочину слід вважати правові відносини, на які посягає злочин.

Обов'язковим компонентом в системі такого обов'язкового елементу юридичного складу злочину, як об'єкт, виступає безпосередній об'єкт злочину.

Стан дослідження. Зміст поняття безпосереднього об'єкту злочинних дій у сфері трансплантації органів і тканин людини та донорства крові досліджувалось у працях В.О. Глушкова, С.В., Гринчака., А.В. Мусієнка, В.О. Сапронова, М.І Хавронюка, Г.В. Чеботарьової.

З урахуванням цих напрацювань було поставлено за **мету** дослідити безпосередній об'єкт злочинних дій у сфері трансплантації органів і тканин людини та донорства крові.

Виклад основних положень. З приводу безпосереднього об'єкта порушення встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин людини, в кримінально-правовій літературі висловлені різні думки. Так, на думку М.І. Хавронюка основним безпосереднім об'єктом незаконної трансплантації є здоров'я особи, а його додатковим обов'язковим об'єктом — залежно від конкретної форми цього злочину — порядок проведення трансплантації органів чи тканин людини або торгівлі органами або тканинами людини як складових порядку забезпечення здоров'я населення [3, с. 327]. Такої ж думки притримується і А.В. Мусієнко [4, с. 7]. Подібну позицію підтримує Г.В. Чеботарьова, яка під основним безпосереднім об'єктом визнає життя і здоров'я донора й реципієнта, а додатковим — установлений в Україні й заснований на міжнародних конвенціях та внутрішньодержавному законодавстві порядок трансплантації органів або тканин людини [5, с. 77].

В.О. Глушков визначає відносини щодо порядку трансплантації органів або тканин людини безпосереднім об'єктом незаконної трансплантації, а додатковим — її здоров'я й життя [6, с. 101].

Досить складно зрозуміти, що конкретно під об'єктом незаконної трансплантації визначають С. Романов та О. Мислива. Так, зазначені автори об'єктом незаконної трансплантації вважають життя і здоров'я людини і в той же час зазначають, що злочини у сфері трансплантології посягають на найважливіші конституційні блага й соціальні цінності: людину, її життя, здоров'я, тілесну недоторканність тощо. До таких діянь вони відносять: а) убивство для вилучення трансплантата; б) заподіяння тілесного ушкодження з метою чи в наслідок вилучення трансплантата; в) зловживання професійними знаннями; г) використання або спотворення тіла померлої людини

(трупа) для взяття анатомічних матеріалів для трансплантації; д) виготовлення біоімплантів для продажу; е) пошкодження трансплантата [7, с. 101, 102].

Аналізуючи позиції різних науковців щодо даної проблеми, а також враховуючи той факт, що ч. 1 ст. 143 КК України знаходиться в розділі злочинів проти життя і здоров'я найбільш близькою є позиція тих науковців, які визначають основний безпосередній об'єкт незаконної трансплантації саме життя і здоров'я людини. Але і цей підхід не можна назвати вичерпним і бездоганим, оскільки він містить ряд протиріч на які звернула увагу Г.В. Чеботарьова. Так, зробивши висновок, що основним безпосереднім об'єктом складу злочину передбаченого ч. 1 ст. 143 КК України є життя і здоров'я донора і реципієнта, при аналізі об'єктивної сторони автор зауважує, що об'єктивну сторону даного складу злочину може утворювати вилучення органів або тканин у трупа при порушенні практично будь-якої вимоги Закону про трансплантацію або спеціальних інструкцій [5, с. 77, 158].

Таким чином, посмертне донорство відповідно до чинного законодавства є складовою частиною порядку трансплантації органів та тканин людини і охоплюються ч. 1 ст. 143 КК України, але якщо за безпосередній об'єкт даного складу злочину брати лише життя і здоров'я людини випадки незаконного посмертного донорства не будуть охоплюватись ч.1 ст. 143 КК України, оскільки в такому випадку не може бути заподіяна шкода життю і здоров'ю людини.

Беручи до уваги вище викладене, при визначенні безпосереднього об'єкта незаконної трансплантації не можна обмежуватись лише вказівкою на такі суспільні відносини, як з приводу забезпечення життя і здоров'я людини.

С.В. Гринчак під безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого ч.1 ст. 143 КК України розуміє суспільні відносини, що забезпечують життя донора та реципієнта, а також тілесну недоторканність особи у сфері трансплантації її органів або тканин [8, с. 139].

Право на фізичну (тілесну) недоторканність є варіантом права на свободу і особисту недоторканність. Конституція України - закон, що має найвищу юридичну силу, в статті 29 передбачає, що кожен має право на свободу і особисту недоторканність.

Проте думається, що тілесна недоторканність є занадто широким поняттям, що охоплює заборону тортур, тілесних покарань, принизливого поведження тощо. Вважається, що при вчиненні трансплантації, як прижиттєвої, так і посмертної порушується такий вид тілесної недоторканності як тілесна цілісність організму людини.

Право на цілісність особистості уперше своє формальне закріплення на міжнародному рівні знайшло в Хартії Європейського Союзу про основні права, підписаній у Ніцці в 2000 р. Цей документ є найсучаснішим актом з прав людини, який підбиває підсумок усього попереднього розвитку ідей прав людини не тільки в Європі, а й в усьому світі. Стаття 3 Хартії закріпила, що кожен має право на повагу його фізичної і психічної цілісності [9].

Історично це право людини одержало свій захист на міжнародному рівні шляхом установлення заборони на акти фізичного і психічного насильства щодо особистості. Загальна декларація прав людини 1948 р. проголосила тілесну цілісність основою як прав людини, так і людської гідності, передбачивши в статті 5 Декларації, що "Ніхто не повинен зазнавати тортур або жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність поведження і покарання" [10].

Право на цілісність особи включає як свободи людини, так і певні гарантії з боку

держави й суспільства, виражені у вимозі втримуватися від певних дій. До свобод належать право на а) своє тіло і духовну сутність, б) збереження природної первородної цілісності, в) володіння непідвласною чужому втручанням генетичною спадщиною, г) повагу індивідуальної цілісності (яке поширюється не тільки на сформовану людину але й на людський зародок, та останки померлого; д) унікальну й неповторну індивідуальність, е) захист від будь-якого біомедичного втручання (наприклад, не бути задіяним без добровільної й поінформованої згоди в медичних або наукових досліджах).

До гарантій можна віднести, зокрема заборону використовувати людське тіло і його частини, як джерела прибутку. Цілісність становить собою невід'ємний зв'язок життя людини з гідністю, яка має бути недоторканою й непорушною.

Характерною особливістю трансплантації з донорством від живих осіб є зміст оперативного втручання, при якому виокремлюються інтереси двох людей, — донора і реципієнта. В такому разі донор, по суті, надає можливість медичному персоналу здійснити втручання в свій організм, тим самим порушуючи тілесну цілісність. Згідно із Законом України Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людини вилучення анатомічних матеріалів у живого донора й пересадка їх реципієнтові можливі лише за наявності згоди цих осіб [11].

Що ж стосується права людини на тілесну цілісність після своєї смерті, Закон України про трансплантацію гарантує право кожній повнолітній дієздатній особі дати письмову згоду або незгоду стати донором анатомічних матеріалів у разі своєї смерті. За відсутності такої заяви анатомічні матеріали у померлої повнолітньої дієздатної особи можуть бути взяті за згодою подружжя або родичів, які проживали з нею до смерті. У померлих неповнолітніх, обмежено дієздатних або недієздатних осіб анатомічні матеріали можуть бути взяті за згодою їх законних представників. Окрім цього, фізична особа має право розпорядитися щодо передачі після її смерті органів та інших анатомічних матеріалів її тіла науковим, медичним або навчальним закладам [11]. У свою чергу, Закон України Про поховання та похоронну справу у ст. 6 надає усім громадянам право на поховання їхнього тіла та волевиявлення про належне ставлення до тіла після смерті. Таке волевиявлення може бути виражене у згоді чи незгоді на вилучення органів та / або тканин тіла [12].

Таким чином, лише людина має право розпоряджатись своїми органами та тканинами, як при житті, так і визначати їх долю після своєї смерті, лише вона має право розпоряджатись своєю тілесною цілісністю, як при житті, так і після смерті.

Підсумовуючи викладене, можемо зробити висновок, що безпосереднім об'єктом складу злочину порушення встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин людини є правовідносини, що забезпечують життя і здоров'я донора та реципієнта, а також право людини на тілесну цілісність, як при житті так і після її смерті, шкода яким заподіюється шляхом незаконних дій у сфері трансплантації органів або тканин людини.

Необхідно зазначити, що життя, здоров'я та тілесна цілісність людини є безпосереднім об'єктом усіх складів злочинів передбачених ст. 143 КК України, окрім ч. 4, що передбачає кримінальну відповідальність за незаконну торгівлю органами або тканинами людини, оскільки дані правовідносини не можуть зазнавати шкоди від такого посягання. Тому для даного складу злочину необхідно встановити додатковий обов'язковий безпосередній об'єкт. Зокрема, для незаконної торгівлі органами або тканинами людини таким додатковим обов'язковим безпосереднім об'єк-

том слід вважати правовідносини, що забезпечують правовий порядок поведження з органами або тканинами людини.

Питання про визначення безпосереднього об'єкта насильницького донорства в науці кримінального права майже не розкрито. На думку М.І. Хавронюка безпосереднім об'єктом насильницького донорства є здоров'я особи, оскільки взяття крові та / або її компонентів у донора дозволяється лише за умови, що здоров'ю донора не буде заподіяна шкода [3, с. 331].

На противагу цьому, О.В. Сапронов вважає, що здоров'я донора не можна визнати обов'язковим безпосереднім об'єктом цього злочину. По-перше, наслідки у вигляді тілесних ушкоджень перебувають за межами складу насильницького донорства. По-друге, не можна сказати, що здоров'я донора буде завжди зазнавати шкоди при вчиненні насильницького донорства [13, с. 41]. На думку вченого, основним обов'язковим безпосереднім об'єктом насильницького донорства виступають суспільні відносини, що забезпечують тілесну цілісність організму людини при використанні її як донора, а додатковим обов'язковим безпосереднім об'єктом є суспільні відносини, що забезпечують вільне здійснення людиною свого права на донорство крові [13, с. 48-49].

Не беручи здоров'я безпосереднім об'єктом насильницького донорства, О.В. Сапронов вважає, що здоров'я виступає родовим об'єктом цього складу злочину [14, с. 7]. Безпосередній об'єкт лежить в основі родового, а тому, думається, що не зовсім є логічною думка автора не включати здоров'я до безпосереднього об'єкта насильницького донорства.

Як видається, до безпосереднього об'єкта насильницького донорства слід включити як здоров'я так і життя особи, оскільки хоча насильницьке донорство і не завжди ставить життя донора у небезпеку, проте виключати настання можливої загрози для життя людини не можна. Для людини втрата близько 50% відсотків крові небезпечна для життя, а втрата більше 60% абсолютно смертельна, якщо не буде швидкого втручання реаніматологів [15, с. 85]. Реакція на взяття крові є суто індивідуальною і об'єм втраченої крові може бути смертельною й при значно меншому обсязі втраченої крові, особливо якщо припустити, що забір крові буде здійснювати людина, яка немає відповідних знань або навичок, потерпіла особа страждає гемофілією, такі маніпуляції будуть проводитись у невідповідних умовах, а також поєднуватись шляхом заподіяння насильства щодо потерпілого.

З огляду на це, думається, що життя і здоров'я особи є невід'ємними елементами безпосереднього об'єкту насильницького донорства.

Відповідно до ст. 2 Закону України «Про донорство крові та її компонентів» донорство крові та її компонентів “ добровільний акт волевиявлення людини, що полягає у даванні крові або її компонентів для подальшого безпосереднього використання їх для лікування, виготовлення відповідних лікарських препаратів або використання у наукових дослідженнях [16]. Право розпоряджатись своєю кров'ю, а відповідно і давати дозвіл на її вилучення, що тягне за собою порушення цілісності людини належить виключно донору, що дає свою добровільну згоду. Вилучення ж крові без дозволу донора із застосуванням насильства чи обману посягає не лише на цілісність особи, але і на її право на вільне волевиявлення свого права стати донором крові.

Виходячи з цього, безпосереднім об'єктом насильницького донорства є правовідносини, що забезпечують життя і здоров'я донора, а також право донора на тілесну цілісність.

Висновок. Безпосереднім об'єктом порушення встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин людини та насильницького донорства є правовідносини, що забезпечують життя і здоров'я донора (та реципієнта при трансплантації), а також право людини на тілесну цілісність, шкода яким заподіюється внаслідок незаконних дій у сфері трансплантації органів або тканин людини чи шляхом насильницького донорства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гришук В.К. Кримінальне право України. Загальна частина: [Навчальний посібник] / В.К. Гришук. – Хмельницький, 2005. – 570 с.
2. Лихова С.Я. Злочини у сфері реалізації громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина (розділ V Особливої частини КК України): [Монографія] / С.Я. Лихова. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2006. – 573 с.
3. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. – 4-те вид., переробл. та доповн. / [За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка]. – К.: Юридична думка, 2007. – 1184 с.
4. Мусієнко А.В. Запобігання злочинам у сфері трансплантації органів та тканин людини: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / А.В. Мусієнко. – К., 2010. – 20 с.
5. Чеботарьова Г.В. Кримінально-правові проблеми трансплантації органів або тканин людини і донорства крові: Дис. канд. юрид. наук: 12.00.08 / Г.В. Чеботарьова // ІДП НАН України. – К., 2003. – 219 с.
6. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: У 2-х ч.: Особ. ч. / [За заг. ред. М.О. Потєбенька, В.Г. Гончаренка]. – К.: Форум, 2001. – 944 с.
7. Романов С., Мислива О. Новий Кримінальний кодекс України: чи обґрунтована криміналізація трансплантології / С. Романов, О. Мислова // Предпр-во, хоз-во и право. – 2001. – №8. – с. 101-104.
8. Гринчак С.В. Об'єкт незаконної трансплантації / С.В. Гринчак // Проблеми законності: Респ. міжвідом. наук. зб. / Відп. ред. В.Я. Тацій. – Харків: Нац. юрид. акад. України, 2010. – Вип. 107. – С. 135 – 143.
9. Хартия основных прав Европейского Союза. Ницца, 7 декабря 2000 года. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/994_524.
10. Загальна декларація прав людини / Прийнята і проголошена в резолюції 217 А (III) Генеральною Асамблеєю від 10 грудня 1948 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_015.
11. Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людини: Закон України від 16.07.1996 р., № 1007 XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 41. – Ст. 377.
12. Про поховання та похоронну справу: Закон України від 10.07.2003 р., № 1102-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. - № 7. – Ст. 47.
13. Сапронов О.В. Кримінальна відповідальність за насильницьке донорство: Дис. канд. юрид. наук: 12.00.08 / О.В. Сапронов // ІДП НАН України. – К., 2005. – 193 с.
14. Сапронов О.В. Кримінальна відповідальність за насильницьке донорство: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О.В. Сапронов. – К., 2005. – 16 с.
15. Томилин В.В. Кровопотеря / В.В. Томилин // Большая медицинская энциклопедия. – 3-е изд. – М.: Советская энциклопедия, 1985. – Т.12. – С. 82–83.
16. Про донорство крові та її компонентів: Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – №23. – Ст. 183.